

مردن و آثار تاریخی آن

- ۲ -

خاورشناسان و جغرافی نگاران خارجی نیز از عنایت به گذشته و حال مردن غفلت نداشته اند ، و از آنان لسترنج (۱) ، بارتولد (۲) ، مینورسکی (۳) ، و دونالد ویلبر (۴) را می توان نام برد .

در تواریخ اسلامی و ایرانی هم به تمام حوادث مهمی که از نخستین سالهای ورود اعراب تا زمان ما ، در مردن رخ داده ، اشارت رفته است ، و در اینجا ، ضیق مجال اجازه اطناب سخن و بحث از آن منابع را نمی دهد .

اما مردن امروز ، شهری است آباد ، با آب و هوای بسیار دل انگیز ، با خیابانهای متعدد اسفالته و تمیز ، با باغهای انبوه سرسبز ؛ و برخوردار از اغلب مزایای تمدن امروزی ، از قبیل : بیمارستان ، کودکستان ، دبستان ، دبیرستان ، آب لوله کشی ، برق قوی شبانه روزی ، امن و امان ، وسائط نقلیه و وسائل مسافرت راحت فراوان و ارزان .

همچنانکه قبلا عرض شد ، مردن مرکز شهرستان مردن است ؛ پنج بخش و دهستان دارد که عبارتند از : حومه ، رودقات ، علمدار ، هرزندات و یکانات .

این شهرستان طبق سرشماری ۱۳۴۵ ه . ش . روی هم ، قریب به ۱۵۴۰۰۰ نفر جمعیت دارد که در يك شهر ، سه شهرک و ۱۶۵ (یکصد و شصت و پنج) روستای معمور به سر می برند (۵) .

در شهر مردن و شهرکها و روستاهای تابع آن ، از روزگاران پیشین آثار و بناهای متعددی به جا مانده است ، که اغلب آنها درخور اعتنا و حائز اهمیت اند و می توانند برای روشن شدن بیشتر تاریخ و هنر مردم این منطقه مفید واقع شوند .

بنده در اینجا فهرست وار ، از این آثار که اغلب آنها ناشناخته است نام می برم .

الف - آثار تاریخی شهر مردن : آثار تاریخی شهر مردن ، عبارتند از :

- ۱ - سرزمین های خلافت شرقی ، ترجمه محمود عرفان ، ص ۱۷۹ ، تهران ۱۳۳۷ ه . ش .
- ۲ - تذکره جغرافیای تاریخی ایران ، ترجمه حمزه سردادور (طالب زاده) ، ص ۲۷۵ ، تهران ۱۳۰۸ ه . ش .
- ۳ - و . مینورسکی ، مقاله مردن ، در دایرة المعارف اسلامی (متن فرانسوی) ص ۲۸۳ ، ۲۸۴ .
- ۴ - معماری اسلامی ایران ، در دوره ایلخانان ، ترجمه دکتر عبدالله فریار ، ص ۱۸۵ و ۱۸۹ ، تهران ۱۳۴۶ ه . ش .
- ۵ - نظری به تاریخ آذربایجان ، دکتر محمد جواد مشکور ، ص ۴۳۳ و ۵۶۷-۵۷۴ ، تهران ۱۳۴۹ ه . ش .

۱- مسجد جامع واقع در اول خیابان ایستگاه مرنند . بنای نخستین این مسجد از دوران سلجوقی است. از دو مسجد بزرگ و کوچک تشکیل یافته است. محراب مسجد بزرگ گچ بری جالبی از زمان ابوسعید بهادرخان دارد. این گچبری در ۷۳۱ هـ به فرمان و احسان سلطان ابوسعید از درآمد خیریه (۱) به عمل آمده و کار نظام بندگیر تبریزی است.

از مفاد نوشته برمی آید که تولیت مسجد ، از طرف سلطان ابوسعید به حسین بن محمود بن تاج خواجه واگذار شده است. نه سال بعد ، یعنی در ۷۴۰ هـ. ق، مسجد کوچک زمستانی، مرمت و تجدید بنا یافته و تاریخ تعمیر و تجدید بنا برپیشانی طاق سنگی در ورودی مسجد مزبور بدین عبارت ، با خط ثلث نقر گردیده است :

« امر بتجدید هذه العمارة ، المصدرا لکبیر ، خواجه حسین بن سیف الدین محمود بن تاج خواجه ، فی اواخر شوال سنة اربعین و سبعائة . »

مسجد ، دیدنی و گفتنی تازه زیاد دارد که فرصت ما اجازه آن بحثها را نمی دهد .

۲- مسجد مادر نوح ، این مسجد چهار ستون سنگی دوازده رویه و ۹ گنبد آجری زیبا دارد. در بازار مرنند واقع شده ، بنایش از دوران صفوی است ، شاید قبل از آن نیز با کیفیت دیگری معبد بوده ، به هر حال تعمیر اساسی آن در سال ۱۲۶۸ هـ. ق ، به عمل آمده است. سنگ نبشته مرمرینی دارد به زبان عربی ، که ترجمه آن چنین است : « این مسجد شریف که بنا به اشهر بین مردم ، قبر مادر نوح در آن واقع شده است ، به مباشرت شیخ علی مرنندی ، شاگرد مشایخ بزرگ : شیخ محمد حسن صاحب جواهر الکلام (۲) و شیخ محمد حسین (۳) صاحب الفصول و شیخ ازهد ، صاحب مفاخر و زبده اوائل و اواخر شیخ مرتضی (۴) سلمه الله ، در تاریخ ۱۲۶۸ هـ. ق ، تعمیر یافت . » بعد يك رباعی فارسی آورده و سپس يك بیت ماده تاریخ بسیار سست از کلام علی بن هادی الحسینی .

۳- قلمه خاکی فرو ریخته مرنند که در جنوب شرقی شهر قرار گرفته است و حکایت از مرور دهور و اعصار می کند .

۴- گورستان تاریخی معروف به « باغ مزار » که در آن سنگ قبرهای حجاری شده خدایی و مرمرین متعددی وجود دارد ، با انواع خطوط و طرحهای دل انگیز و میل های خوش تراش سر قبر ، که غالباً به قرون ۸ و ۹ و ۱۰ تعلق دارند .

۵- قبر « همتلی بابا » و قبر بایرام قلی قراتاج ، متوفی در ۹۵۹ ، واقع بر تپه ای در کنار دیزج علیا .

۶- گورستان تاریخی دیزج که دارای قوچ ها و الواح سنگی متعددی است متعلق به

- ۱- مستفاد از افاضه و توضیح جناب سید محمد تقی مصطفوی . ۲- صاحب جواهر الکلام ، در سال ۱۲۶۶ هـ. ق، در گذشته . ریحانة الادب، ج ۳، ص ۲ ص ۳۵۸ تبریز ۱۳۴۶ هـ. ش .
- ۳- در گذشت صاحب الفصول به سال ۱۲۶۱ هـ. ق در کربلا اتفاق افتاده . همان کتاب ، ص ۳۸۰ .
- ۴- شیخ مرتضی انصاری در ۱۲۸۱ هـ. ق در نجف وفات یافته است . ریحانة الادب، ج ۱ ، ص ۳ ، ج ۳ ، ص ۱۹۲ ، تبریز ۱۳۴۶ هـ. ش .

دوره آق قویونلو و قره قویونلو .

- ۷- امام زاده احمد مرند واقع برفراز تپه‌ای در غرب شهر .
- ۸- امام زاده ابراعیم واقع در هجلمه یالدير (۱) مرند .
ب - آثار واقع در خارج شهر مرند. این آثار عبارتند از :
- ۱- کلیسای سنگی روستای موجود مباریا کلیسای «سن ریپسیم» (۲) که در سال ۱۷۵۰ م، بنا گردیده است .
- ۲- کلیسای سهرل که بنای آجری زیبایی به طول ۱۴ و به عرض ۶ متر دارد، و در روستای سهره قیه ، بر روی تپه‌ای بلند ساخته شده است .
- ۳- گورستان تاریخی روستای منور که قبور سنگی بزرگی نظیر قبور مشایخ شادباد تبریز دارد ، با الواح و میل‌های خوش طرح .
- ۴- گورستان تاریخی روستای امند ، مولد شمس‌الدین محمد مغربی که مجسمه‌ها و صندوق قبرهای منقش زیادی دارد.
- ۵- پل سه چشمه خوش طرحی واقع بر روی رودخانه پردل. این آثار همه در دهستان رودقات واقع شده‌اند .
- ۶- تپه باستانی باری (باروق یا باروج) که در ۱۰ کیلومتری شمال باختری مرند، در ساحل رودخانه زلیبیر واقع شده و تپه‌ای است متعلق به قبل از اسلام ، و شکسته خمره‌های بزرگ و ظروف سفالی مختلف از قسمت‌های فرو ریخته آن به خوبی نمایان است . نام این رودخانه را خواجه رشید الدین فضل الله ، ذلید الکبیر درج کرده است (۳) ، اما لسترنج زلویر و (زکویر) (۴) ، که بی‌شک ناشی از عدم آشنایی وی با محل بوده است .
- ۷- قلعه هرزند و قلعه گیلین دیز (۵) ، که هر کدام روی یک تپه بلند ، در دو سوی جاده « مرند - جلفا » در منطقه آلاکی ، به محاذات همدیگر ، قرار گرفته‌اند. اکنون آثاری از پایه‌های دیوار کهن آنها برجای مانده است .
- ۸- قلعه زنوزاق ، بر روی تپه بسیار بلندی ، در پشت خانه‌ها ، یعنی شمال زنوزاق ، قرار گرفته است. راه اصلی قلعه از وسط کوچه‌های تنگ و باریک روستا تعبیه شده و یک راه فرعی سر بالائی تندی نیز از جانب غربی دارد.
- ۹- گورستان تاریخی زنوزاق که قبور آنها سنگ نبشته‌های عمودی بسیار بلندی دارد که غالب آنها متعلق به قرون ۸ الی ۱۰ می‌باشند.
- ۱۰- چند قبر تاریخی متعلق به قرن ۸ و ۹ و یک پل یک چشمه و چند زیارتگاه در شهرک زنوز .

۱۱- ویرانه کاروان‌سرای هلاکو که اکنون پایه دیوارهای حیاط و دو قسمت از پایه‌های

- ۱- Yaldir .
- ۲- St. Ripsime ، ارمنه «سورب هر یپسیمه» گویند ،
- ۳- وقفنامه ربیع رشیدی، ص ۳۶۶ .
- ۴- سرزمین‌های خلافت شرقی، ص ۱۷۹ .
- ۵- Gilin diz ، دز گیلین، دژ خاکی .

طاق مدخل کاروان سرا باقی است . دونالد ویلبر طرح زیبا و اطلاع ارزنده‌ای از این بنا داده است (۱) .

شهرک زنوز و چند روستای اطراف آن جزء موقوفات خواجه رشید الدین فضل الله بودند (۲) .

۱۲- کلیسای سن استپانوس ، که یکی از شاه‌کارهای معماری است در قرن‌های ۱۰ الی ۱۲ ساخته و پرداخته شده ، قلعه استپانوس از قلاع قبل از اسلام است (۳) .

۱۳- ویرانه کاروان‌سرای خواجه نظرارمنی (۴) ، معروف به شاه عباسی، واقع در ساحل رود ارس . بین این کاروان‌سرا و کلیسای سن استپانوس ، گورستان جلفای قدیم و پایه‌های پل معروف ضیاء الملك نخجوانی که حمدالله مستوفی از آن نام برده و شاه عباس امر به تخریب آن نموده (۵) ، به چشم می‌خورد.

۱۴- تپه باستانی گرگر ، که تپه‌ای است همانند تپه‌های مرنند و باروج ؛ در قسمتی از این تپه به طور غیرمجاز از طرف کشاورزان حفاری و خاک برداری شده و بنا به اظهار مردم محل ، اشیائی از قبیل ظروف سفالی، خمره ، دست بند ، شمشیر، پیکان و سکه به در آمده است .

۱۵- امام زاده زاویه گرگر که بر فراز تپه‌ای سرسبز قرار گرفته است، درون بقعه، روی قبر ، ضریح چوبی مشبکی نهاده اند که قریب یکصد و بیست سال پیش به وسیله يك نجار هنرمند نخجوانی ساخته شده است. می‌گویند این امام زاده از فرزندان امام موسی بن جعفر است (س) ؛ و قبری در کنار ضریح وجود دارد که متعلق به یکی از سرداران قشون عثمانی است که در زمان صفویه به قتل رسیده و در آنجا مدفون گردیده است و شاید لوح وی، یگانه سنگ قبری است در آذربایجان که بیتمی به ترکی بر روی آن نقر گردیده است.

(پایان)
 پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

۱- معماری اسلامی ایران ، ص ۱۸۹ ؛ نقشه ۵۵ . ۲- وقفنامه ربع رشیدی،

ص ۳۷۵ ، ص ۳ . ۳- مجله بررسیهای تاریخی ، ش ۱ ص ۹ ، ص ۱۵-۳۴ .

۴- سفرنامه تاورنیه ، ص ۱۰۵ ، سفرنامه کاردی ص ۱۷ . ۵- نزهت القلوب ،

ص ۱۰۲ .